

Írta: Borbély Sjoukje

ANYAOTTHONOK

A korai gyermekvédelem új lehetőségei és határai, különös tekintettel az anyaotthonokra

Minden gyermeknek a családban volna a helye, ebben minden gyermekvédelmet képviselő fél egyetért. A gyámhatóságon dolgozó, a gyermek érdekeit képviselő szakemberek – akár a már csecsemőotthonba került gyermekek érdekeit képviselik, akár a családjukban még rosszabb körülmények között vergődőkét –, igyekeznek mindent megtenni azért, hogy amikor egy gyermek sorsa vér szerinti szüleinél nem látszik rendeződni, mielőbb megtalálják neki a lehető legjobb megoldást. Régen ilyen esetben egy gyermek magától értetődően került csecsemőotthonba. Most már jobban mérlegelik a szakemberek a gyermekotthoni lehetőségeit, alternatív megoldásokat, pl. rokonai segítségnyújtás formájában. Otthonról elkerülni a gyermek gyökereinek az átvágását jelenti. Mindig hiányos marad az önmagáról alkotandó kép, ha azok, akiből ő lett, nem lesznek megismerhetők számára.

Amikor a társadalomban változik a szemlélet a vérszerinti szülőkkel szemben, és a szociológiai és szociálpolitikai vizsgálatok kiderítették azt, hogy sokuknak milyen nehéz, szinte lehetetlen a kiemelkedés kilátástalan társadalmi peremhelyzetükből, más lett velük szemben a bánásmód, kevesebb a velük szemben hivatalosan is képviselt harag, amiért gyermekeik csecsemőotthonba kerültek vagy más jellegű nevelőotthonra szorultak, vagy nevelőszülők segítségével szerveződnek a feltételek gondozásukhoz és ellátásukhoz. Amikor egy gyermek ellátásával baj van, a gyermekvédelmet képviselők már reméljük, elsősorban nem azt vizsgálják, hogy mit vétkeztek a szülők a gyermekükkel szemben, hanem azt, hogy vajon a vér szerinti szülők ennek ellenére mennyire ragaszkodnak a gyermekükhöz, mennyire lesznek, lehetnek a jövőben a gyerekvédelemnek partnerei, amikor saját gyermekük vagy gyermekeik sorsát majd rendezniük kell. Az együttműködéshez már nem kizárólagos szempont tehát az, hogy milyen közös jövő várhat a két félre, hogy van-e a vér szerinti szülőknek lakásuk, munkájuk. Bármilyen örvendetes ez a szemléletváltozás, a problémák a mindennapok szintjén megmaradnak. A gyermekek biztonságos ellátását meg kell szervezni.

Csecsemőotthonok változásban¹

Mit lehet tenni, amikor úgy tűnik, hogy egy szülő őszintén ragaszkodik gyermekéhez, és mégsem tudja hazavinni őt, mert beteg talán, vagy nincs lakása? Mit lehet tenni, amikor pozitív érzelmek vannak ugyan, de mindenkire vonatkozó jó megoldás nincs... A nyolcvanas évek végéig szintén minden, a fenti okok miatt segítségre szoruló kisgyermek sorsa, amikor csecsemőotthonba került, nagyjából a szülők későbbi viselkedésén múlott. A gyermekek védelmének érdekében sem maguk az otthonok, sem az érdeküket hivatalosan képviselő

¹ A gyermekvédelmi törvény jelezve azt a törekvést, hogy nem tartható szakmailag indokoltan kisgyermek – különösen tíz év alatti – intézményi ellátásban, nem is nevesíti a csecsemőotthonokat, csak gyermekotthonról beszél. A szerkesztő tapasztalatai ezek tekintetében jóval negatívabbak a szerzőénél, és szomorúan állapítja meg, hogy a változások a lehetségesnél és a szükségesnél sokkal lassabban indulnak el. (H. M.)

intézményrendszer nem fordult aktívan a szülők felé. Az utóbbi évtizedben a csecsemőotthonok szemlélete azonban jelentősen megváltozott. Néhány intézet – a módszertani központtal, a Pikler Emmi Intézettel az élen – saját választ adott az olyan helyzetekre, amikor a vér szerinti szülők aktívak maradtak a gyermekükkel kapcsolatban.² A csecsemőotthonoknak viszont óriási szellemi és emocionális igénybevételt jelent a gyermek vérszerinti szüleinek helyettesítése, alapvető kötődési igényének akár csak mérsékelt kielégítése, a gyerek arra való nevelése, hogy neki is vannak szülei, úgy, mint másoknak, csak nem – vagy még nem – tudják nevelni őt.

A jobb csecsemőotthonok már nem riválisai a vér szerinti szülőknek. Természetesen azok a gyermekek, akik olyan otthonokban élnek, ahol nem számolnak a gyermekek kötődési igényeivel, s nem beszélnek az otthonon kívüli létről, ahol nem gyerekenként szerveződik kötődési szükségletük átmeneti kielégüléséhez a lehetőség, a gyermekek csak vesztesek lehetnek. Jobb csecsemőotthonban a gyermekek megélhetik azt, hogy addig is biztonságban vannak, amíg nem jönnek értük a szülők, vigyáznak rájuk gondozónők, és vigyáz rájuk maga az Intézet is, a gyermek által már ismert struktúrájával.³ A jól funkcionáló csecsemőotthon, amelyben a gyermek megéli a biztonságot, és információt kap arra vonatkozóan, hogy ő miért is van itt, és lehetőleg ki fog majd érte jönni, átmenetileg szintén családi szerepet tölthet be, biztos helyként védelmet nyújthat ott és akkor, amikor erre a gyermek vér szerinti családjában nincs lehetőség.

A gyermek meddig tartható ilyen átmeneti helyzetben? Mikor nem érdemes már, sőt nem szabad, a csecsemőotthont igénybe venni? Régebben a gyermekotthonok korhatárai szigorúan szabályozottak voltak, egy idő óta a gyerekek érdekében ez megváltozott. Egy intézeti elhelyezést túlélni igen megterhelő egy gyermek számára, még akkor is, amikor egy otthon mindent megtesz az ott élő gyermekekért. Intézetet váltani több mint törést jelent, nem várható el a gyermektől az, hogy egy ilyen helyzetet megértse. Minden gyereknek a családban van a helye. Ha saját szülei nem képesek őt befogadni, visszavenni, csak helyettesítő család teheti ezt a hiányt elviselhetővé.

Ha nem válik örökbe adhatóvá, olyan nevelőszülőkre van szüksége, akik hosszú távon is képesek arra, hogy a gyerek vér szerinti szüleinek létevel számoljanak, a szülői szerepet így sajátosan megosztva velük.

Újfajta nevelőszülőség

A család a legtermészetesebb életközösség. Családban sajátosan szerveződik az élet, a tagok egymás közötti dinamikája. Amikor viszont új, ezentúl nevelendő gyerekek kerülnek a családba, sajátosan megváltozik ez a dinamika. Abban a családban, ahol saját gyerekek is vannak, nem hirtelen többen lesznek, hanem kétféle gyerek osztozik a szülők figyelmén és szeretetén, ami nem várt problémákkal járhat. Nevelt gyermek mellett édes gyermeknek lenni szintén nagy érzelmi megterhelés. Jó nevelőszülőnek lenni viszont sajátos, komplex nevelői-gondozói feladatot jelent, mást, mint amilyent a laikus környezet és a laikus

² Ha volt hova vinni, a gyermekek akár minden hétvégén hazamehettek, ha nem volt saját lakása a szülőknek, a szülő szívesen látott vendégként az otthonba járhatott be, akár naponta is, hogy etesse vagy fűrössze saját gyermekét.

³ Amikor egy csecsemőotthon dolgozói nagyon komolyan veszik a rájuk bízott gyermekek ilyen jellegű igényeit, lehetővé válik az, hogy az intézetben élő gyermekekben is ugyanúgy kialakul egyfajta hovatartozási tudat, identitás arra vonatkozóan, hogy ők kik, mi jellemző rájuk s miért vannak az intézetben, mint ahogy tudomásuk lesz arról, hogy egy szerencsésebb gyermekvéig szüleivel él.

nevelőszülő-jelöltek gondolnak. Az „idegen” gyermek (vagy gyermekek) családon belüli felvállalása nehéz feladat, sok érzelmi befektetést igényel és bizonytalan a kimenete. A nevelőszülőkre bízott gyermekeknek saját múltjuk van és saját jövőjük lesz. Nehéz előre kiszámolni egy gyermek reakcióit. Nem lehet pontosan megtudni, hogy előző életrészeit hogyan raktározódnak benne, mi lesz a későbbi hatásuk. Hogyan él majd vele, hogy ő nem úgy gyermeke helyettesítő szüleinek, mint mások édes szüleinek, hogy édes szülei vannak is, meg nem is, de egy dolog biztos: különbözni fog ezektől is, azoktól is. Ezekre a kétségekre készítik fel most az új fajta nevelőszülőket és a gyermekvédelmi szakembereket. Az utóbbiak most mást várnak, mint régen, amikor megbízták a nevelőszülő-jelölteket mások gyermekeinek a nevelésével. A nevelőszülőktől most elsősorban nagyfokú belátást és pedagógiai érettséget kívánnak. Jó nevelőszülőnek lenni sajátos munka, és egyben nehéz érzelmi igénybevétel, olyan, amely a család minden tagját érinti. E tudatban kell, hogy a helyettes szülő a dolgát végezze, e tudatban kell, hogy nevelje a más gyermekét. Új szemlélet ez: régebben a nevelőszülők nem mindig gyermekszeretet által vezérelve vállalták feladatukat, vagy a másik végletbe estek: úgy bántak a gyerekekkel, mintha nem lenne vér szerinti családja, mintha a gyermek nevelése csakis az ő felelősségük lenne. Számos személyes, vagy családi dráma e félreértéssel vette kezdetét; elhanyagolás, vagy nem előkészített, illetve nem indokolt áthelyezés esetében néha senki sem törődött a gyermekek valódi érdekeivel; harcoló szülők között a gyermekek sikolyai némák maradtak. Az új nevelőszülői szemlélettel, az új gyakorlattal párosítva ezek a problémák megoldódni látszanak. Csakhogy egyelőre még hosszú az út, mire egy ilyen jól felkészített nevelőszülői gárdáról kiderülhet az, hogy mennyire képesek bánni az új helyzettel, azonosulni azzal a szemlélettel, ami feltételrendszer is egyben.

Jelenleg még a gyermekvédelemben dolgozó szakemberek köreiből sem hódított igazán teret az új gondolatmenet. Időre, és sok- sok prevenció, támaszt nyújtó, és ellenőrző munkára lesz szükség. Ma is előfordulhat, hogy a magát bajban érző nevelőszülő meggondolja magát, hogy gyereket cserél, s hogy saját funkcióját, saját nevelési munkáját aszerint ítéli pozitívnak, hogy a szerencsétlen gyermeknek milyen sorsa lett volna, ha ott maradt volna, ahonnan jön.

Együtt az anyával

Térjünk rá a harmadik, jelenleg divatban lévő gyermekvédelmi formára, az anyaatthonokra. Ebben az új, gyermeket és szülőt egyszerre védő formában számtalan, a fentiekben említett probléma látszik megoldódni. Egyszerre lehetnek ott a gyermekek és az anyák, így az otthonok lehetőséget nyújtanak a kötődés kialakulásához és fejlődéséhez. Számuk szaporodása annak köszönhető, hogy a társadalom lelkiismerete létükkel megnyugodni látszik. Az anyák nem kerülnek kényszerhelyzetbe, egy ideig dolgozhatnak helyzetük rendbehozatalán.

Csakhogy az utóbbi mondatban az ilyen otthonok fő problémája is megfogalmazódik: gyakran azok a szülők kerülnek be, akiknek saját életkörülményei a gyerektől függetlenül is rosszak, ritkán fordul elő, hogy egy jobb helyzetben élő kismamát szülei kergetnek el közös otthonukból, mert gyermeket vár. Több otthonban a bajban lévő anyák jelentős része maga is sokáig állami gondozott volt, legalábbis serdülőkorát intézetben töltötte. Más anyákat más okok miatt nem védi meg a maga által alapított családja sem a – legalábbis átmeneti – hajléktalanságtól. Talán családon belül nem kaptak szeretetet vagy elismerést gyerekkorukban, saját szülei nem nyújtottak megfelelő mintát nekik, az iskola, gyermekotthon nem kompenzálta az otthoni mintahiányt és legfőképpen nem nyújtott

biztonságot, szeretetet, elismerést, új családban több lehetőséget találva az önmagukra való találásra, az önállóságra, korán kötöttek házasságot és szülték a gyerekeiket, ezzel egy új probléma-kört beindítva, amiért végül ők is, gyerekeikkel együtt, segítségre szorulnak. Az ilyen anyák érzelmi világa megzavart, nem ritkán sivár, önértékelésük alacsony, s a készségek szintjén számos a hiányuk. Igen nehezen értik meg azt, hogy ha együtt akarnak maradni csecsemőjükkel vagy kisgyermekükkel, sokat kell törekedniük, tanulniuk, alkalmazkodniuk, vagy megértik ugyan, de nem képesek rá. Az alacsony önértékelésű anyák együtt, az anyaoththonban, igen feszült légkört tudnak teremteni, maguknak és maguk körül. Azok, akik netán állami gondozottak voltak, könnyen folytatják az állami gondozottság körében jól ismert irreálisan vagány vagy kissé deviáns életmódjukat. Annak idején, az intézetben büntetés járt ugyan minden nem elfogadható cselekedetért, de ha a lányok viselkedése nem nagyon volt kirívó, maradhattak, hiszen járt nekik az állam gondoskodása. Ezt szokták meg: mint az állam gyermekei az állam volt köteles őket ellátni. Az, hogy ennek előbb-utóbb vége lesz, nem tudatosult bennük igazán, volt nekik elég gondjuk anélkül is. (Csak amikor az államról, mint a Harlow-féle szőrannyáról le kellett válniuk, amikor jöttek az első nehéz helyzetek, amelyek kitartást és alkalmazkodást igényeltek volna, akkor derült ki, hogy ilyesmi nincs a tarsolyukban. Se belső, se külső mintát nem kaptak arra vonatkozóan, hogy mivel jár felnőtt korban az együttélés másokkal, mit vár tőlük ezután a társadalom. Érzelmileg elhanyagoltan sem ezt nem tudják, sem azt, hogy mit nyújthatnának ők maguk gyermekeiknek. Anyaságukat néha csak az etetés kényszereként élik meg. Ez természetesen csak a felszín, ami a felszín alatt történik még nehezebben kezelhető. Pszichológusok a megmondói annak, hogyan reprodukálhatják fiatal, korábban elhanyagolt szülők a maguk sérelmeit a gyermekeikkel való kapcsolatukban.⁴

Amikor a volt állami gondozott fiatal nőknek gyermekük lesz, képletesen kifejezve „együtt tartják majd a markukat”, igazából fogalmuk sincs arról, mi mindentől áll a felnőtt lét, álmaik vannak a jó munkahelyről, amelyet nem találnak meg, s álmaik vannak egy szép gyermekről, aki leginkább arra lesz jó, hogy büszkélkedni lehet vele, amikor szép ruhákba felöltöztetve nekik is státust ad.

Nagy az anyaoththon felelőssége, amikor úgy tűnik, hogy az anya hosszabb távon is inkább a saját fantáziáit táplálja, minthogy közel engedné magához a valóságot, és dolgozna a gyermekével közös jövőn. Akkor is nagy az otthon felelőssége, amikor egy anya, otthonából kiverve, hosszabb távon és segítséggel sem dolgozik egy újfajta függetlenségen, helyzete rendbehozatalán. Nehéz eldönteni azt, hogy az anyák gyermekükkel való együtt őrzése mikortól nem szolgálja már a gyerek vagy a gyerekek érdekét. Ehhez nem kell, hogy a szülő rendszeresen bántsa a gyermekét, elég, ha nem keres munkát, megélhetési lehetőséget. Fontos, hogy az anyaoththonok megtalálják a megfelelő hangsúlyokat, ne a negatívumokat számolják, hanem a pozitívumok hiányát tartásuk leginkább aggasztónak. Elég, ha nem sikerül igazán felkelteni egy anya érdeklődését gyermeke iránt, ha nem tanul meg törődni vele. Óriási feladat az anyákat érzékennyé tenni úgy, hogy odafigyeléssel, mintaadással és némi ellenőrzéssel „tápláljuk” őket.

A dilemma tulajdonképpen az: lehetnek-e a gyermekvédelem szakemberei olyan gögösek, hogy meg merik állapítani, vajon a látszólag rossz anya mikortól ártalmas gyerekeire nézve, mikor tűnik reménytelennek a közös helyzetük? Az anyaoththonoknak jelenleg még nincs olyan módszertana, amely e kérdésekre választ adna, talán még csak

⁴ Lásd pl. Edina Anderson-Selma Fraiberg: Elhagyott anya, elhagyott gyermek, in: Gyermek, Család, Társadalom (Kézikönyv, Szociális munka gyermekes családokkal. Szerk.: Szilvási Léna), Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület kiadványa, 1996, 151-177 pl.

most fogalmazódik meg ennek igénye. Több dilemma viszont eléggé általánosnak tűnik, sok anyaothonban nap, mint nap fejtöréseket okozva a jót akaró dolgozóknak.

Alapkérdésnek tűnik, pl. az otthonok célkitűzése, illetve ennek hiánya: csak hajlékot nyújtanának, vagy annál többet szeretnének? Hogyan működhetnének az otthonok terápiás jelleggel úgy, hogy az a tény, hogy bennük csupán bajban lévő csonka családok érintkeznek egymással, hogy a csonka kis családok tulajdonképpen intézetben élnek, ne hátráltassa az érintettek egyéni szocializációját? Mit jelent az anyaothonba kerülés az anyáknak és mit a gyerekeknek fejlődéslelektani szempontból? Tágabb összefüggésben igaz lehet az a mondas, hogy ami jó az anyának, az jó a gyerekeknek is, de az anyaothonok mindennapi életében nem mindig ez a tág összefüggés látszik érvényesnek. Amikor a gyerekekkel együtt érkeznek az otthonba, az anyák, pl. megnyugodhatnak ott, ahol gyermekeik kétségbe esnek, amiért anyjukon kívül mindent elveszítettek, ami eddig mindennapi életüknek tartalmat és formát adott. A gyermekek és a szülők érdekei aszerint is különbözhetnek, hogy mi az oka annak, hogy a szülők menedéket kerestek. Más, amikor a gyermek megszületésének ténye hozta a szülőt e kiszolgáltatott helyzetbe, mint amikor egy a gyermek létét közvetlenül nem érintő dráma tette ezt, más, amikor egy anyának a gyermek nélkül sem lenne hol laknia, mint amikor egy anyát családi drámák miatt üldöztek el otthonából. Más, amikor 15, mint amikor 35 éves, más, amikor állapotosan vagy kisbabával és más, amikor serdülő gyermekekkel érkezik valaki egy anyaothonba.

Dilemmák

Kikért vannak az otthonok? Annak ellenére, hogy ez a helyzet egyértelműnek tűnik – az új szemléletnek köszönhetően a kiszolgáltatott anyákért vannak-, nem mindig könnyen kezelhető. Mindegyik otthonban gond, hogy mit tehet a személyzet a gyermek érdekében, amikor az anya és a gyermek érdekei ütközni látszanak, amikor kirívó módon nem jól bántik vele. Minden eset egyéni, de bizonyos szemléleti kérdések az előbbi dilemmával kapcsolatban tisztázásra várnak. Az otthonok közös problémája, hogy az ott menedéket kereső nők általában abból indulnak ki, hogy addig, ameddig együtt vannak gyermekükkel vagy gyermekeikkel, ottlétük jogos, és azt csinálnak a gyermekeikkel, amit akarnak. Sok anyának az anyaminta hiánya miatt a szükséges ellátás fő kritériuma a táplálás: úgy gondolhatja, hogy ha ő nem éhezeti a gyermekét, ő már elég jó szülő. Ez persze, nincs mindig így: furdalhatja a lelkiismeret, érezheti, tudhatja azt, hogy a gyermeke hiányt szenved, de nem tudja hogy miben, nem jut el a belátásig, hogy ő maga is bajban van, hogy segítség nélkül többet adni nem képes. Igen nehéz ilyen anyák esetében a megfelelő módon megfelelő segítséget nyújtani. Sok anyaothoni anya azért nem fogad el szívesen segítséget, mert ezáltal szembe kellene nézni önmagával, hiányaival, s ez fenyegetően hathat már úgyszólván gyenge énképére, alacsony önértékelésére. Diszkrépancia van aközött, aminek látszani szeretne, és amilyen valóban. Ezt ő maga is tudja, sejtí, de gyakran nem képes feláldozni a nehezen megtartott egyensúlyt, amiért a belső konfliktus elkerülése végett magát inkább áldozatként éli meg és a külvilágot adósnak tartja.

Mindegyik otthon gondja tehát elhatározni, meddig tartozik felelősséggel. Miben és milyen szintig kérhet az otthon alkalmazkodó viselkedést az anyáktól? Együttélési, ellátási és nevelési normákra vonatkozóan mire kötelezhető egy fiatal felnőtt vagy egy még serdülő anya? Itt tehát nem csak a ház általános rendszabályairól van szó, amelynek megszegése külön gondot jelenthet, hanem arról, hogy tapasztalva az anyák működési szintje és viselkedési módja közötti különbségeket, gyermekeik érdekében élhet-e az otthon különböző, egyéni elvárásokkal, hiszen minden anya máshol tart, minden anyát egyéni módon kell

segíteni abban, hogy továbbjusson, kijusson onnan idővel. Néha az anyák gyermekes igazságérzete kiprovokálja az ott dolgozóktól azt, hogy egységesen bánjanak velük, hogy intézetet játszanak, ne merjenek „kivételezni”. Ez könnyen vezethet regresszív viselkedéshez, a klienseknél és a dolgozóknál egyaránt.

Milyen jelleggel működjön akkor az otthon? Nem működhet börtönjelleggel, de nem működhet jelleg nélkül sem. Többet kell képviselnie, mint egy hajléktalanszállónak, speciális módszertanra szükség van! A módszertan alapja lehetne az egyéni bánásmód szükségessége, a személyre szóló szerződés, annak szempontjai. Ezekon kívül egy minimális házirend betartása mindenkire nézve kötelező, e kézzelfogható szabályzat alapot adhatna az együttéléshez és megmenthetné az otthont az anarchikus állapotoktól. Több otthonra azonban inkább ennek a fordítottja jellemző: hivatalosan sok a szabály, a megkötöttség, de a szabályoknak a megszegése nem von maga után semmilyen következményt. Ez demoralizálhatja a személyzetet éppúgy, mint az anyákat.

Az utóbbi kérdéssel szoros összefüggésben van a személyzet kérdése is. Minden otthon gondja a megfelelő személyzet megválogatása, a munkatársak feladatainak meghatározása. Még teljesen nyitott kérdés, vajon milyen végzettségű szakemberek dolgozhatnak az anyaoththonokban a leghatékonyabban az anyákkal, illetve, hogy kellene-e itt egyáltalán szakemberek... Ha kellene, milyen diszciplínák képviselője volna a leginkább indokolt? Nem elhanyagolható kérdés az sem, hogy milyen emberi tulajdonságokkal rendelkezzenek leginkább. Legyenek anyáskodók vagy inkább tartózkodók, közvetlenek vagy távolságtartók, legyenek közel az anyákhoz, mindig kéznél, vagy inkább azzal „tiszteljék” az anyákat, hogy minél többet magukra hagyják őket, ezzel azt üzenve nekik, hogy az idejük az övék, nem tartoznak beszámolási kötelezettséggel?

Néhány év küszködés után a legtöbb otthon már ott tart, hogy meg tudja állapítani, milyen anyákat képes felvállalni s egy ideig megtartani, s milyeneket már nem. Ha az otthon felállít kritériumokat, amelyeket be is tud tartani, nagyot könnyít a munkáján, és ilyen módon csökkenhet a szakmailag megválaszolendő kérdések száma. Egy profil alakításában a következő kritériumok lehetnek fontosak:

- az okok, amiért az anyák hajléktalanná váltak
- az anyák életkora, a gyerekek életkora
- az anyák iskolázottsága, munkaképessége
- az anyák szociális és családi háttere
- az anyák lehetőségei arra, hogy sorsuk rendeződjön. Mobilizálhatóak-e hozzátartozói, vagy nem?

Elvben a felvállalt profil függvényében születhetnének különböző célkitűzések. Köztudott viszont, hogy az anyaoththonokra szoruló anyák gyakran egyszerre több vonatkozásban is hátrányos helyzetűek, így a fent említett szempontok csak irányelvként működhetnek, minden anya egyedi eset. A legtöbb otthon profilja jelenleg két véglet között mozog. Az egyik oldalon vannak a kivert anyák házai, ahol leginkább megalázott, öntudatra ébredező asszonyok megkapaszkodnak abban, amit az otthonok nyújthatnak nekik, a másik oldalon vannak az olyan anyaoththonok, ahova inkább a még serdülő, hajléktalan leányok kerülnek. Egyik típus sem dolgozott még azon, hogy önmagát meghatározza.

Az otthonok szemlélete

A szemléletváltozás, amelynek eredményeként a szülők és gyermekek egyben tartása fontosabb szempont, mint a gyermekek kívülről könnyebben nyújtható és ellenőrizhető jóléte, pszichológiai szempontból nézve nagyon kedvezőnek tűnik, de veszélyeket is

tartalmazhat. Egy anyaotthonban is előfordulhat, hogy egy gyermek tulajdon anyja mellett veszélybe kerül, hogy elhanyagolódik, vagy hogy bántja, veszélybe sodorja őt. Amikor egy anyaotthonban felmerül a gyanú arra, vagy kiderül az, hogy egy, netán több gyerek az átlagnál jobban bajban van, nehéz helyzet alakul ki: hiszen ilyenkor a bántalmazó vagy elhanyagoló szülők is bajban vannak... A pszichológiai segítségnyújtásnak ellenállhatnak, a pedagógiai segítségnyújtás, ha nem azonnal sikeres, könnyen szankcionáláshoz vezethet, ami megint nem egyezik az újonnan kialakult humánus szülőközpontú szemlélettel. A tudás és a szakemberek hiánya ellenére az anyaotthonok száma viszont folyamatosan gyarapszik. Nem veszélytelen folyamat, írja Szilvási Léna „Válaszúton az anyaotthonok” című cikkében, ami a Hajszolt Hírlap 1998. februári számában jelent meg (19. old.). Írásában ő két fontos veszély egyikeként említi az anyaotthonokban tapasztalható tanácsstalanságot és a szakszerűség hiányát. Nem részletezi a jelenséget, mivel cikkében elsősorban a másik veszélyre helyezi a hangsúlyt, t. i. arra, hogy az anyaotthonok szaporítása a hajléktalan létre való hosszú távra szóló berendezkedést vonhatja maga után.

Pszichológiai szempontból nézve a bizonytalan szülőkhöz kötődő gyermekek sorsa tehát még nem megoldott azzal, hogy együtt vannak, csupán lehetőség nyílik arra, hogy a kötődés alakulhasson és biztonságos lesz.⁵ Az anyaotthonok létükkel legfeljebb lehetőséget jelentenek, még nem megoldást. Könnyen előfordulhat, hogy a látszat jobb, mint a valóság, hogy az anyaotthoni gyerekek állandóan csüngenek az anyjukon, illetve szeretnének, hogy állandóan felhívják magukra a figyelmét, illetve keresik őt. Másfél-kétéves koruk után már csak azok a gyerekek mutatnak mások jelenlétében látványosan kötődő, vagy kötődést kereső viselkedést, akik nem, vagy még nem tudják magukat biztonságban.

Felvetődik a kérdés, vajon azok az anyák, akik eddig alapvető kötődések nélkül éltek, nem profitálhatnának valamelyest a gyermekük állandó meglétéből, s így személyes anyai érzéseik legfeljebb valamivel később alakulnának ki, mintha családban nőttek volna fel? Együttléteik, a gyermekük adta lehetőségek az együttes élményhez nem ellensúlyozhatják azt a helyzetet, hogy eddig semmi ilyen jellegű kötődési élményük nem volt, mivel ők nem voltak fontosak szüleiknek, és senki nem helyettesítette őket igazán? Jó esetben előfordulhat, hogy egy (volt) állami gondozott fiatal nő eldönti azt, hogy gyermekét kihordja, s megtartja, gyakran elvárva gyermekétől azt, hogy hozza őt érzelmi egyensúlyba, oldja meg alapvető érzelmi gondjait. Rossz esetben egy kismama a maga állami gondozásának a folytatását várja, gyermekével együtt. Jó esetben tehát az így döntő fiatal nő tulajdonképpen tudatosan válik önmaga terapeutájává azzal, hogy gyereket szül, ezentúl mindvégig valakihez tartozni szeretne. Ahogyan már említettünk, esetében gond az, hogy akarva nem akarva a maga által megszenvedett sérelmeit a gyermekeiben kénytelen újra létrehozni, hogy a gyermekeit a közös bajban a magáénak érezhesse. Rosszabb esetben, s ilyen sajnos nem ritkán van, azért válik tragikussá egy ilyen csonka kis család helyzete, mert már az anyaotthonba való felvétel előtt is intézetben kívüli kapcsolatok nélkül élt az akkor még fiatal lány. Amikor nincs hova menni, nincs kibe kapaszkodni, s hamar kiderül, hogy az anya nem méri fel helyzetét, nem veszélytelen az a vállalkozás, hogy közös hajlékot nyújtunk anyának és gyermekének. Több gyerek úgy kerül állami gondozásba, hogy anyjával együtt egy ideig anyaotthonban élt. Nem „sima” ügyek ezek, általában kisebb-nagyobb botrányok megelőzik a végső döntést, hogy mennie kell. Ilyen esetekben az anyák

⁵ A kötődés szakirodalma a II. világháború óta gyűjti és tárgyalja ennek a jelenségnek tényeit. Fontos kutatók Bowlby és Hermáim Imre után Ainsworth, a kötődés szakirodalmának fontos rendszerezője Rutter.

azért döntenek inkább egy csecsemőotthoni elhelyezés mellett, minthogy nevelőszülőket keresnének, mert ennek személyzete legalább nem szereti el tőle a gyermekét, gondolják.⁶

Csoportdinamika az anyaotthonokban

Amikor sok, nehéz helyzetben lévő fiatal nő gyermekeivel együtt kénytelen együtt élni, egy fedél alatt, egy sajátos dinamika alakulhat az anyaotthonban, ami legkevésbé az otthonosság élményét hozza az ott tartózkodóknak. Napról napra változhat az ott lévők közötti dinamika, sorstársakként hol utálják, taszítják egymást, hol viszont az anyák egy része összetart, néha akár kijátszva a személyzetet is. Új onnan érkező anyák is sajátosan befolyásolhatják a közhangulatot, megváltoztathatják a dinamikát, nyugtalaná tehetik akár az egész házat.

Ennek a sajátos dinamikának szenvedő alanyai elsősorban a gyerekek. Családokban is dúlhat a harc, kerülhet a gyerek rossz pozícióba szülei egymással kapcsolatos érzelmi ambivalenciái miatt, ugyanakkor idővel kiismeri magát a helyzetben és a gyerek sajátos szerepet kap: benne lesz a család dinamikai rendszerében. Anyaotthoni dinamika esetében viszont kiismerhetetlenek maradnak a viszonyok, számára napról napra változnak. Tudja, hogy ki az, akitől függ, akihez tartozik, de változékonysága miatt nem érti anyja pozícióját másokhoz képest, a többieket, anyákat és gyermekeket egyaránt hol fenyegetőnek, hol barátságosnak ítéli meg.

Az anyaotthon -mint a legkisebb rossz?

Joggal merül fel a kérdés: megérik az anyaotthonok a fáradtságot? Érdemes számukat szaporítani, a-mikor annyi pszichés és szociális gond tarkítja mindennapjaikat, megakadályozza őket abban, hogy méltó alternatívaként szerepeljenek a családvédelemben és a gyermekvédelemben? Mit lehet tenni, milyen kritériumok alapján lehet a gyermekeket anyjukkal együtt anyaotthonban tartani, amikor annyira bizonytalan az, hogy e helyen, e helyzetben saját magukra és egymásra találnak-e? Mikor érdemes az anyák felvételét majd ottmaradását támogatni, s meddig maradhatnak ott együtt, ők a gyermekekkel, amikor erős kétségek vannak arra vonatkozóan, hogy anyaotthon nélkül együtt tudnak-e maradni?

Nem szeretném ezeket a kérdéseket megválaszolni, jelenleg még csak a kérdések megfogalmazásánál tartunk. Nincs az a társadalom, amely elmehet legfiatalabb tagjainak a legalapvetőbb igénye, a valakihez való kötődés szükséglete mellett. Minden embernek joga van ahhoz, hogy tartozzon valahová és tartozzon valakihez! A gyermekvédelem legújabb kulcsmondata – hogy minden gyereknek joga van arra, hogy családban nőjön fel – nincs messze ettől. Egy gyermek legkézenfekvőbb hozzátartozója az a szülő, akiből ő való, akkor is, amikor az gyámoltalan, segítség nélkül nem képes őt ellátni, eltartani. Ebben az összefüggésben az anyaotthonok a megtárgyalt dilemmák ellenére a leghumánusabb átmeneti megoldásnak tűnnek, amennyiben az ott lévők állandó támaszban részesülnek. Itt egyszerre több ember kaphat segítséget, olyanok, akiket az élet egymásnak teremtett. Kár volna azonban az anyaotthonok létevel és funkcionálásával kapcsolatos problémákat tagadni. Mint a csecsemőotthonok esetében, ezek az otthonok is csupán átmeneti megoldásként funkcionálnak, funkcionálhatnak! Tapasztalataink szerint létükkel jelenleg

⁶ Ez jól mutatja, hogy az anyák értékelése — és tapasztalata — alapján az intézmények veszélyeztetik anyai státusukat. Az anyák segítségének és a nevelőszülői képzésnek alapvető a jelentősége abban, hogy az anyák értsék és képviseljék a gyerek valódi érdekeit és ne kelljen féltetniük a minden tekintetben megnyugtatóbb családi elhelyezéstől gyerekeiket. (H. M.)

csak azok az anyák kapnak egy igazi lehetőséget szerepük sikeres gyakorlásához, akiknek otthontalansága nem egyszerre teljes érzelmi gyökértelenséget és társadalmi kiszolgáltatottságot jelent, akiknek van „belső tartaléka”, mert eddigi élettörténetük során pozitív érzelmi üzeneteket, kötődési lehetőségeket kaptak. A többszörösen hátrányos helyzetű anyák és gyermekek sorsát az anyaoththonok azonban még nem képesek megoldani, otthonon belül nincsenek terápiás lehetőségek, otthonon kívül nincs hova menniük...

Az anyaoththonok az ún. anyás csecsemőotthonokkal szemben elsősorban szülőközpontúak, az anyák itt nem megtúrt személyek csupán, hanem főszereplők. Ott válik viszont hátránnyá ez a szempont, amikor az anyák és gyerekeik hajlékot kapnak ugyan, de továbbra is érzelmi hiányt szenvednek, együtt hospitalizálódnak. Ilyenkor kiknek a felelőssége az anya és a gyermek, mikor és hogyan kell beavatkozni az ilyen esetekben, hova kell tovább küldeni a szülőt, a gyermeket? Mit lehet csinálni az egyszülős családokkal, amikor az anyák valamelyest alkalmazkodtak ugyan, s ragaszkodnak is a gyermekükhöz, csupán lejárt a kapott határidő, a végső határidő, és a legvégsőbb határidő is, de még sincs megoldás, továbbra sincs hova menni? Szokássá vált, hogy az anyaoththonok ilyenkor egymás között eseteiket „átpasszolják”. Bármilyen ellenszenvesen is hangzik, nem mindig rossz megoldás ez. Amennyiben az új otthon „felnőttebb”, önállóbb magatartást tesz lehetővé, szükségessé, akár kihívás is lehet: az anyák számára az új emberekkel, új elvárásokkal való találkozás új lehetőségeket rejthet magában, feltéve, hogy az elvárások reálisak, rendszeresen megfogalmazódnak, s hogy legyenek olyan segítő szakemberek, akik a teljesítéshez szükséges információt közvetítik és a szükséges „lelki” és gyakorlati támaszt nyújtják az anyáknak.

Új szakemberek

Fontos volna, hogy az otthonok, amennyiben nem kifejezetten krízisotthonok, a mindennapokban lehetőséget nyújthassanak az idő strukturálására, a mindennapi élet kis örömeinek észrevételére. Miközben az otthonból való kijutás lehetőségének állandó mérlegelése, az ebben nyújtandó segítség kifejezetten szociális munka, s ilyen szakembereink már vannak, az anyákkal való együttéléshez még nincs képzett személyzet: a felügyeletét minden otthon úgy oldja meg, ahogyan tudja. Érdekes szembenézni ezzel a kihívással, az új lehetőségekkel. Amikor egyes csecsemőotthonok befogadják az anyákat, s így szintén anyás otthonná válnak, a szülők kénytelenek a gondozással és a törődéssel kapcsolatos csecsemőotthoni irányelveket követni, különben nem élhetnek részben vagy egészben együtt a gyermekeikkel az otthonban. *(A változás fontos és lehetséges iránya, hogy ez a szemlélet megváltozzon, és a szükségletekhez és igényekhez igazodjanak az intézmények és az ott dolgozók, ne pedig fordítva. Megj: H. M.)*

Amikor viszont elsősorban az anyákért jönnek létre az otthonok, más szemlélet alapján alakulnak, új helyzet van: kiindulva abból, hogy az anyák önhibájukon kívül kerültek kiszolgáltatott helyzetbe, váltak hajléktalanná vagy maradtak azok, a házirend betartása mellett szabadon nevelhetik gyermekeiket. Ez a szabadság formálisan jónak tűnik, erősen hiányos kötődésben, nevelésben részesülő szülők esetében viszont tartalmilag nem az. Már szó volt arról, hogy pszichológiai szempontból nézve nehéz egy problémás múlttal élő anyát megtanítani arra, hogy hogyan figyeljen gyermekének a megnyilvánulásaira, amikor annak idején őrá nem figyelt senki. Pedagógiai jellegű terápiás munkára van itt szükség, nem csak pszichoterápiára. Sajátos segítségre van szükség, ami révén, pl. megértheti, hogy nem „hülyeség” beszélni egy csecsemőhöz, egy kisdedhez, vagy megosztani a figyelmét: akkor is szemmel tartani őt, amikor éppen más dolga is akad. Sok bizonytalan, boldogtalan gyerek teng-leng az anyaoththonokban, akiknek akkor kell enniük, amikor nem éhesek vagy fordítva,

ágyba kerülnek, amikor nem álmosak, nincs aki vigasztalja őket, amikor szomorúak. Nem könnyű ilyen helyzetekben, érdemben segíteni, olyan kapcsolatrendszer alakítani az anyákkal, amiben nem bizalmatlanok, jó néven veszik a támaszt. Pozitív erőbefektetéssel is sok kudarccal, igen változó eredményekkel alakulhatnak a kapcsolatok a kliensek és a személyzet között, amely helyzet könnyen összefügghet az anyák érzelmi nélkülözéseivel. Az anyák és gyerekek meg nem értésének egy másik variációja is előfordul: vannak anyák, akik saját aktuális szükségleteiket vetítik a gyermekeikre, akik számára a gyermek tőlük függetlenül nem is létezik, s így nem hagyják élni gyermeküket. Úgy tűnik tehát, hogy az anyaoththoni anyákkal való együttműködés, együttműködés feltételrendszerének kidolgozása és működtetése jóval nehezebb feladat lesz, mint akármilyen más, ismertebb gondozási-nevelési munkakör.

A segítők személyisége

Talán új szakma van kialakulóban, talán sok másképpen képzett, középfokú egészségügyi végzettséggel rendelkező szakember kérné a jövőben az átképzését, ha mód nyílna erre. Az anyaoththonokban viszont minden eddigi munkaterületnél fontosabb lesz a dolgozók saját személyisége is egyben. Csak olyan emberek segíthetnek az anyákon, akik odafigyelésükkel és észrevételeikkel egyszerre képesek körbe venni két vagy három embert, egy kis családot, akik 25 évesen is, mint jó nagymama-félék képesek egyszerre „fogni” őket, akik nem rivalizálnak az anyákkal a gyermekért, nem magától értetődően pótolják a rossz szülőket a gyermekekkel kapcsolatos tennivalókban, hanem alaphangulatot teremtenek és mintát nyújtanak, nem elsősorban cselekvéseik révén, hanem attitűdjeikkel, beállítottságukkal. Az új foglalkozás művészete abban rejlik, hogy az ilyen nevelők nem jobb anyákként, az anyákat megdorgálva helyettesítenék őket, ha erre szükség van – ezzel elébe menve az anyák olyan regressziós állapotának, amiben az anyák ismét rossz gyerekek lehetnek, felelősség nélkül – hanem minden lehetőséget megragadnak ahhoz, hogy az anyáknak pozitív visszajelzést adhassanak. *(Ehhez persze az is kell, hogy ők maguk jó érzéssel gondoljanak saját gyermek-, nő-, anyaszerepeikre és érzelmileg biztonságban legyenek. Megj: H. M.)*

Az anyaoththonok csak akkor funkcionálhatnak jól, hajói együttműködő team irányítja, ha demokratikusan, de nem bizonytalanul vezetik. Dilemma, feszültség nap, mint nap termelődhet, ezért fontosak a teamtagok szupervíziós lehetőségei, esetleg a team-szupervízió. A munka során közös értékrend alakulhasson ki, lehetőség legyen arra, hogy a team-tagok a munkájukkal kapcsolatos dilemmákat megvitathassák, s hogy konszenzusra jussanak. Nem szabad félni a feszültségektől, esetleges krízisektől. Ideális munkakörülmények között is előfordulhat, hogy meg kell válni egy-egy anyától, hogy gyermeke számára más megoldást kell keresni. Ilyenkor fontos az együttértés a teamben. Viszont ugyanúgy elképzelhető, hogy a közös koncepcióépítés során meg kell válni egyes dolgozóktól...

Válaszok előtt

Nem tartunk még ott, hogy az anyaoththonok szakmai kérdéseire választ tudnánk adni, jelenleg még csak a kérdések megfogalmazásának stádiumában vagyunk. A régi rendszerben egyoldalúan túlpedagogizálták a gyermekvédelem alapvető dilemmáit, illetve az illetékesek családi, társadalmi gyökereikről elfeledkezve, hiányosan, egyoldalúan döntöttek módszertani kérdésekben, az egyes gyerekek sorsa rendezésében. A kidolgozott szemlélet nélkül működő anyaoththonokat viszont egy másik veszély fenyegeti: majomszeretet jellegű

melegtartásban részesíthetik az anyákat, amikor segítségnyújtás és feltételek nélkül egyben tartja a feleket, amikor sem az anyák és a gyermekek aktuális helyzete, sem az anyák kilátásai nem foglalkoztatják az ott dolgozókat.

Egy gyermeknek viszont csak akkor érdemes kivárni az anyja anyává válását anyaotthonban, amikor azokat, akik az otthont adták nekik foglalkoztatja közös sorsuk, a jelenben és a jövőben egyaránt.